

VÜSALƏ AĞAYEVA
Azərbaycan Dillər Universiteti
Reşid Behbudov 134
vagayeva905gmail.com

AKADEMİK TOFIQ HACIYEV YARADICILIĞINDA MILLİ DİL ANLAYIŞI VƏ MILLİ ƏDƏBİ DİLİN MÜƏYYƏNLƏŞMƏSİ MƏSƏLƏSİ

Xülasə

Ümumən dilçilik elmində, o cümlədən Azərbaycan dilçiliyində milli dil anlayışı mübahisə doğuran məsələlərdən hesab edilir. Aktual olan “milli dil” mövzusu T.Hacıyev tədqiqatından da yan keçməyib. Məqalədə milli dil anlayışına münasibət akademik Tofiq Hacıyev baxışından araşdırılıb. Dilçilik elmində milli dil və onun davamı kimi milli ədəbi dil anlayışları kapitalizmlə bağlı izah olunur. Onlar millətin yaranmasından sonrakı proses kimi şərh edilir. Tofiq Hacıyev isə bu məsələyə bir qədər fərqli yanaşır. O, Şərqdə milli ədəbi dilinin Avropadan fərqli inkişaf yolu keçdiyini bildirir. Alim Azərbaycan milli ədəbi dilinin də XIX əsrdə deyil, ondan çox-çox əvvəllər formalaşdığını qeyd edir. Akademik Şərq mədəniyyətinin və tarixinin Qərb tarixi ilə eyniləşdirməyin əleyhinə çıxır. Alimin fikrincə, Avropa dillərində kapitalizmin bərqərar olmasından sonra baş verən proseslər, yəni milliləşmə prosesi Azərbaycan dili tarixində xalq dilinin içində getmişdir. Yəni bizdə xalq dilinin müəyyənəlməsi milli dilin formalaşması deməkdir. Azərbaycan dili tarixində həmin inkişaf daha artıq davam etmişdir. Beləliklə, əlimizdə olan ilk yazılı abidəmiz “Dədə Qorqud kiabı”ndan - VII əsrdən başlamış və M.Füzulidə başa çatmışdır. Məhz bu dövrün klassik şairlərinin söyi nəticəsində artıq XVII əsrdə Azərbaycan dili öz inkişafının pik mərhələsinə çatır. Beləliklə, Azərbaycan milli ədəbi dili formalaşır. Məqalədə alimin bu sahədə apardığı tədqiqatlar diqqətə çatdırılır və araşdırmaya cəlb olunur.

Açar sözlər: Azərbaycan dilçiliyi, Tofiq Hacıyev, Məhəmməd Füzuli, milli dil, ədəbi dil.

Ümumi dilçilikdə olduğu kimi, Azərbaycan dilçiliyinə də milli dil anlayışı mübahisə doğuran məsələlərdən hesab edilir. Dilçilik elmində milli dil və onun davamı kimi milli ədəbi dil anlayışı var. Dilçi alimlərin fikrincə, milli ədəbi dil və milli dil anlayışları kapitalizmlə bağlıdır. Tofiq Hacıyev isə bu məsələyə bir qədər fərqli yanaşır və şərqdə milli ədəbi dilinin Avropadan fərqli inkişaf yolu keçdiyini və Azərbaycan milli ədəbi dilinin də XIX əsrdə deyil, hələ XIII – XVI əsrlərdə formalaşdığını qeyd edir. Alimin fikrincə, məhz qeyd edilən dövrdə artıq Azərbaycan dili milli ədəbi dil kimi formalaşır və bu prosesin ərsəyə gəlməsində Azərbaycanın klassik şairləri – İ.Həsənoğlu, Q.Bürhanəddin, İ.Nəsimi və ən nəhayət M.Füzulinin müstəsna xidmətləri olmuşdur. Məhz bu dövrün klassik şairlərinin söyi nəticəsində artıq XVII əsrdə Azərbaycan dili öz inkişafının pik mərhələsinə çatır və Azərbaycan milli ədəbi dili formalaşır.

Akademik Tofiq Hacıyev yaradıcılığında milli ədəbi dilin müəyyənəlməsi məsələsi xüsusi rola malikdir. Alim bu terminin Azərbaycan dilçiliyində iki mənada işləndiyini qeyd edir: 1. Əcnəbi dilə qarşı duran dil, ana dili; 2. Millətin dili. Burada milli dil məhz ikinci mənada götürülür (1, s.5). V.Vinoqradov milli dili “millətə çevrilən xalqın mədəniyyətindəki dil və nitq dəyişmələri prosesini əhatə edən, dialektik inkişafda olan mürəkkəb və dinamik anlayış” kimi xarakterizə edir (2, c.95). Tofiq Hacıyevin fikrincə, ictimai kollektiv – xalq öz inkişafının

müəyyən mərhələsində millətə çevrildiyi kimi, onun dili də ancaq müəyyən tarixi mərhələdə, müəyyən ictimai, siyasi, mədəni səviyyənin yetişdiyi dövrdə milli dil hüququ qazanır (1, s.5).

Milli dil anlayışı nəyinki Azərbaycan dilçiliyində, ümumiyyətlə dilçilik elmində mübahisə doğuran məsələlərdəndir. Bu anlayışın Avropa dilçiliyindən gəldiyini qeyd edən Tofiq Hacıyev yazır: “Elmdə milli dil və onun davamı kimi milli ədəbi dil anlayışı var. Bu anlayış avropasunaslıqdan gəlir. Elmi semantikadan çox Avropa mərkəzçiliyi (avrosentrizm) ilə bağlıdır. Bu doktrinaya görə millət və təbii ki, onunla bağlı törəmələr (milli ədəbi dil, milli dil) kapitalizmlə bağlıdır. Həmin düşüncəyə görə, kapitalizm dünya tarixi üçün yeni mədəni, elmi səviyyə yaradır və kapitalizmdir. Deyirlər ki, xalq ictimai kollektiv olaraq millət həddinə çatanda ən yüksək inkişaf səviyyəsinə qovuşmuş olur. Həmin mövqedən, deməli: Avropa ölkələrinin xalqları millət məzmunu kəsb edərək müasir dünyanın ən mədəni cəmiyyətlərini təşkil ediblər” (3, s.21).

Azərbaycan ədəbi dilinin XVI əsrdən etibarən milliləşdiyini qeyd edən N.Cəfərov yazır: “Milli özünüdərkən nəticəsi idi ki, XVI əsrin ikinci yarısında ölkəni feodal istismarına qarşı kütləvi çıxışlar bürümüşdü, sinfi təbəqələşmənin güclənməsi ədəbi-bədii təfəkkürün demokratikləşməsinə (başqa sözlə, milliləşməsinə) təsir etdi, xalq kütləsinin əhvali-ruhiyyəsi tədricən ədəbiyyatda göründü (məsələn, M.Füzuli “Şikayətnamə”ni yazdı), bu da ədəbi-bədii (ümumən ədəbi) dilin məzmununda müəyyən təbəddülət yaratdı. XVI əsrin əvvəllərində Azərbaycan türk dili dövlət dili oldu, milli dövlətin rəsmi etiraf etdiyi müxtəlif sferalarda (o cümlədən beynəlxalq səviyyədə) işlənməsi həyata keçirdiyi dil də milli keyfiyyətlər qazanmalı idi (və qazanır)” (4, s.10).

Tarixi-ictimai müəyyənliyi ilə bərabər kommunikativ-ekspressiv faktor kimi əlamətlərdən biri odur ki, milli dil xalq dilinin daha zəngin, daha çevik, daha çox kamala dolmuş mərhələsidir. Deməli, bir kollektivin ünsiyyət alətini milli dil səviyyəsinə çatması lüğət tərkibinin tutumu, qrammatik quruluşun mütəhərrikliyi ilə çox bağlıdır. Məlumdur ki, ədəbi dil mövcud xalqın ictimai inkişafının hərəkətverici qüvvələrindən biridir, maddi və mənəvi tərəqqisinin aləti – vasitəsidir, ictimai mübarizə silahıdır, geniş kütlələrin tərbiyə vasitəsidir, kütləni qabaqcıl elmi və mədəni nailiyyətlərə qoşan birgə yaradıcılıq, kollektiv fəaliyyət işinin alətidir. Bu ictimai amillər milli özünüdərkətmə dövründə - burjuazianın yarandığı, onun feodal geriliyinə qarşı mübarizə apardığı zaman xüsusilə aktuallaşır və deməli, həm də fəallaşır. Belə bir şəraitdə ədəbi dil sosioloji mübarizənin tərkib hissəsi olmaqla siyasi məsələ təklif etdiyi kimi, maarifin, məktəbin yayılması vasitəsi kimi təcrübi vasitəyə - fakta çevrilir. Təbii ki, milli oyanış dövrünün hərtərəfli ünsiyyət vasitəsi kimi milli dil daha kamil olmalıdır; o (milli dil), milliyəqədərki dövrlərin dil zənginliklərini ümumiləşdirir və müasirliklə dolğunlaşaraq öz kamilliyini qazanır. Ancaq xalq dilinin milli dil səviyyəsi qazanması üçün təkcə daxili quruluş elementlərinin sabitləşməsi kifayət deyil. Məsələn bu faktorla qurtarsa, onda Azərbaycan milli ədəbi dilinin formalaşması XVII əsrin ortalarında başa çatır; Azərbaycan ədəbi dilinin fonetik, leksik və qrammatik sabitləşməsi məhz bu dövrə aiddir. Halbuki o vaxt milli ədəbi dilin başqa əlamətləri – ictimai-funksional atributları meydana yox idi. Milliyəqədərki dövrlərdən fərqli olaraq, milli ədəbi dilin bir sıra xüsusiyyətləri vardır: milli ədəbi dil çoxvalentli olmalıdır. Yəni ədəbi dil ictimai ünsiyyətin bütün sahələrində işlənməlidir. Bu əlamət tələb edir ki, ədəbi dilin bütün üsulları formalaşmış olsun. Başqa xüsusiyyət: milli ədəbi dilin norması möhkəm, hətta müəyyən dərəcəyə qədər sabit olmalıdır (1, s.6).

Alimin fikrincə, Şərqi və Qərbi yaşadığı tarixi-coğrafi, siyasi, hərbi, mədəni şəraitlər müxtəlif olmuşdur və təbii ki, xalq və millət anlayışlarını da bu iki mədəniyyət coğrafiyası üçün eyni kontekstdə dəyərləndirmək doğru məntiq deyil. Avropalıların millətin ayağına yazdıqları atributları biz Şərqdə, Türk Dünyasında və onun tərkib hissəsi kimi Azərbaycanda *xalq* kimi işlənmiş terminin içində görürük. Məsələn, Nəsimidə, hətta “Dədə Qorqud kitabı”nda, birində bir qədər çox, birində nisbətən az Azərbaycan milli ədəbi dilinin əlamətləri ilə rastlaşırıq. Milli dil, müasir dilçilik anlayışı ilə, millətin işlətdiyi ünsiyyət vasitəsidir. Bugünkü Azərbaycan

dilinin əsas lüğət fondu tamamilə və qrammatik quruluşu ümumən həmin mənbələrdə (DQK-da və Nəsimidə) görünür. Bu milli dil Nəsimidən əvvəl formalaşmağa başlayıb, onda xüsusi kütlə və semantik güc kəsb etmiş və yolunu davam etdirmişdir (3, s.21).

Tofiq Hacıyev haqlı olaraq Şərq mədəniyyətinə və tarixinə fərqli yanaşır və bu ərazilərin özünəməxsus tarixinin Qərb tarixi ilə eyniləşdirməyin əleyhinə çıxır. Alimin fikrincə, Avropa dillərində kapitalizmin bərqərar olmasından sonra baş verən proseslər, yəni milliləşmə prosesi Azərbaycan dili tarixində xalq dilinin içində getmişdir. Yəni bizdə xalq dilinin müəyyənləşməsi milli dilin formalaşması deməkdir və Azərbaycan dili tarixində həmin inkişaf daha artıq davam etmiş və əlimizdə olan ilk yazılı abidəmiz “Dədə Qorqud kiabı”ndan - VII əsrdən başlamış və M.Füzulidə başa çatmışdır (3, s.21). Alimin fikrincə, artıq “Dədə Qorqud” abidəsinin dilində biz milli dilin əsas lüğət fondu və qrammatik quruluşunun formalaşdığını görürük. *Qoşa badam sığmayan dar ağızlum, Qurulu yaya bənzər çatma qaşlum, Güz almasına bənzər al yanaqlum; Bir gün Qamğan oğlu xan Bayındır yeründən durmuşdi. Şamı günlügi yer yüzinə dikdirmişdi. Ala seyvanı gög yüzünə aşanmışdi. Bin yerdə ipək xalçası döşənmişdi.* Verilən nümunələrin müasir dilimizlə olduqca yaxın səsleşdiyini qeyd edən alim yazır: “*Bu, min üç yüz il bundan əvvəlki dilimizin bugünkü dilimizlə səsleşməsidir. Heç bir Avropa milli dilinin başlanğıcı bugünkü şəklilə bu qədər səsleşmir. Bu, Azərbaycan türkcəsinin altı əsr ondan (“Dədə Qorqud kitabı”ndan) sonrakı XIII əsr nümunəsi: Şəha, şirin sözün qılır Misirdə bir zaman kasid; Başumdan getmədi hərgiz sənün lən içtigüm badə; Necəsin, gəl, ey yüzi ağum bənüm. Sən əritdün odlara yağum bənüm... Hüsn içündə san, a manənd olmaya, Əsli yuca, kön, li alçağum bənüm* (İ.Həsənoğlu). Bu XIV əsr: *Haqqa şükür, qoçların dövrə-nıdır, Cümlə aləm bu dəmin, heyranıdır, Gün batardan gün doğan yerə dəkün Eşq ərinün, bir nəfəs seyranıdır* (Q.Bürhanəddin). Bu da XV əsr: *Dodağun, qənd imiş, bal anda neylər, Nə nazik xətt imiş, xal anda neylər; Çoq dualar qılmışam mən xaliqün dərgahinə, Çün muradım hasil olmaz, mən duanı neylərəm* (İ.Nəsimi).

Milli deyilən dil kimi XIII-XIV əsrlərdən XIX əsrə kimi inkişaf yolu keçən Avropa dillərindən heç birində əsrlər arasında bir-biri ilə bu qədər səsleşmə, bir-birinə bu qədər yaxınlıq yoxdur. Bu, dilimizin keçmişindən müxtəlif əsrlərə aid misallardır. Bu yazılı nümunələr ədəbi dil faktı olmaq etibarilə, şübhəsiz, yaşayan, var olan xalq dilinin üstündə durur. Deməli, Avropa dilçiliyinin “milli ədəbi dil” saydığı dil olmağa dilimiz neçə əsr əvvəldən hazır olmuşdur. Ancaq Azərbaycan xalqının mövcud dilinin “milli ədəbi dil” kimi çıxış etməsi üçün siyasi, mədəni, tarixi-ictimai şərait müəyyənləşməyibmiş. Bu şərait Azərbaycan tarixinin XVI əsridə baş verir. Bu zaman obyektiv tarixi şərait yetişir, mərkəzləşmiş Azərbaycan dövləti yaranır, bu dövrdə həm də subyektiv faktor meydana çıxır – mədəniyyətimizin tarixinə Füzuli dühası gəlir” (3, s.21).

Həqiqətən də, alimin bu fikirləri ilə razılaşmamaq olmur. Folklor şerinin dili, xalq şeri janrlarının dili o şerlərin yarandığı dövrdəki olmuş xalq dilinin özüdür. Bu mənada, Qurbaninin sənət dili XVI əsrdə Azərbaycan xalqının danışdığı türkcəmizdir.

Eyni xəlqi lüğət tərkibini və formalaşmış milli qrammatikanı əruz vəznində də görürük: *Qızıl gül, bağü bustanum, nə dersən, Fəda olsun san, a canum, nə dersən; Ahu quzi doydurub uyutdi, Oğurlanub özi ota getdi* (Xətai); *Neyçün özin, ə ziyan edirsən, Yaxşı adın, i yaman edirsən? Neyçün san, a tənə edə bədgü, Namusın, a layiq işmidür bu? Lalə kibi səndə lütf çoxdır, Əmma nə deyim, yüzün açuqdır. Qızsan, ucuz olma, qədrin, ü bil* (Füzuli).

Misallar göstərir ki, Nəsiminin və nəsimiyəqədərki dilin lüğət və qrammatikası XVI əsrdəki milli dildən (millətin dilindən) xüsusi seçilmir. Ümumxalq dilinin (milli dilin) formalaşması üçün mərkəzləşmiş dövlətin yaranması vacib amildir. Elmi ədəbiyyatda göstərildiyi kimi,

Avropada milli dillərin yaranmasını kapitalizm təmin edirsə, Şərqdə bu işi mərkəzləşmiş dövlət icra edir (3, s.22).

Bəzi dilçilərin milli ədəbi dil qarşısında sərt bir tələb qoyduqlarını qeyd edən alim dialektizliyin milli dil üçün müəyyənləşdirici əlamət olmadığını qeyd edərək yazır: “Bu şərtə görə milli dil yarandıqdan sonra bütövlükdə ədəbi dilə bərabər olur. Yəni milli dil - ədəbi dil. Bu düsturu qəbul etmək o deməkdir ki, milli dil yarandıqdan sonra dialekt-şivə təzahürü olmamalıdır. Bu şərtin həyata keçməsində milli mərhələyə qədəm qoyan xalqın mədəni-elmi səviyyəsi, siniflərin siyasi yetkinliyi nəzərə alınmalıdır. Az və ya çox dərəcədə bütün milli dillərdə dialekt fərqi qalır. Ancaq əlamətdar budur ki, milli mərhələdə dialektizliyə gediş başlanır. Bunun da sürəti mədəni faktorların kəsərindən asılıdır. Azərbaycan dilində dialekt dairəsinin zədələnməsi, kiçilməsi ancaq sovet dövründə başlanır. Fakt faktlığında qalır ki, Azərbaycan dilində də, başqa milli dillərdə də dialektlər yaşayır” (1, s.7).

Ümumiyyətlə, qeyd olunmalıdır ki, T.Hacıyev Azərbaycan ədəbi dilini əlahiddə götürülmüş şəkildə tədqiq etmir. “T.Hacıyev Azərbaycan ədəbi türkcəsini çox doğru olaraq ümumi türk mədəniyyəti kontekstində, digər müasir türkcələrlə bağlı şəkildə, həmçinin də türkcəni zənginləşdirən söz sənətkarlarının - Həsənoğlunun, Nəsiminin, Füzulinin, Xətəinin, Vəqifin və başqalarının əsərləri əsasında öyrənməyi vacib sayır (5).

3. Bu dövrdə Azərbaycan ədəbi dilinin əsas nümunələrini İzzəddin Həsənoğlu, İmadəddin Nəsimi və ən nəhayət Məhəmməd Füzuli yaradır. Bu dövrdə, yəni XIII – XVI əsrlərdə Azərbaycan ictimai-siyasi və etnik mədəni hərəkət üç mühüm tarixi hadisənin nəticəsidir; oğuz-səlcuq yürüşləri, monqol-tatar müdaxiləsi və nəhayət, Teymurun hücumu. Hər üç halda Şərqdən Qərbə “türk axını” bilavasitə Azərbaycandan keçir, özünün böyük tarixi təsirini göstərir və əksər halda etnik-mədəni proseslər türkləşmə (yaxud “yeni-dən türkləşmə”) məzmununda intensivləşir, aktuallaşır, nəticə etibarilə, Azərbaycanda ən gec XIII əsrin sonu, XIV əsrin əvvəllərində həmin proseslərin təxmini keyfiyyət nəticəsi müəyyənləşir. Eyni zamanda, XIII-XIV əsrlərdə baş verən mühüm tarixi hadisələr sonrakı əsrin – XV əsrin də ictimai-siyasi xarakterinə əsaslı şəkildə təsir edir (6, s.130).

Tofiq Hacıyevin fikrincə, XIII-XVI əsrlərdə Azərbaycanda divan ədəbiyyatının dili formalaşır. Ədəbi dilin lüğətində ərəb və fars sözləri xüsusi fəallıq qazanır, geniş kütləyə çevrilir. Müasir xalq dilindəki ərəb və fars sözlərinin hamısının həmin dövrlərdən gələn yazılı ədəbiyyatın dilində işlənməsi göstərir ki, bu sözlər dövrün xalq ünsiyyət dilinə də nüfuz edibmiş. Beləliklə, XIII əsrin ədəbi dili ərəb, fars sözləri ilə divanlaşır. Gələcəkdə bu bazada şeir və nəsr mətnlərində klassik-kitab dili formalaşacaqdır. İlk əsrlər mərhələnin başlanğıcı kimi səciyyələnir, dil-üslub baxımından yarım-müstəqillik kəsb edir. Hətta onun nisbi yekunu görünür: Nəsimi bu yarım-mərhələni ümumiləşdirir, nailiyyətləri qabarıqlaşdırır. Nəsimi zirvəsini yaradır və yeni perspektiv müəyyənləşdirir. Eyni zamanda dilin inkişafına ton verən tarixi-ictimai şəraitdə, ekstralingvistik mühitdə fərq görünür. Monqol istilasına başlanır (7, s.161).

Azərbaycanın monqol dövründə bir vahid dövlət şəklində birləşdiyini qeyd edən alim, ilk Azərbaycan dilli yazılı ədəbiyyatın da bu dövrdə gəlib bizə çatdığını yazır və bunun səbəbini həmin dövrdə türkcənin mədrəsələrə, məscidə, saray kitabxanalarına girdiyini və qrammatika və tədris materiallarının da bu dövrə aid olduğunu görür. “XIII əsrə (monqollara) qədər ancaq əski Midiya-Atropaten ərazisinə, indiki təbirlə ölkəmizin cənubuna Azərbaycan deyirdilər, şimalı isə əskidən Albaniyanı Arran, Şirvan və s. kimi tanıyırdılar. Məhz monqollar Şimalı və Cənubu birləşdirib, hər ikisinə birlikdə Azərbaycan dedilər. Və yadıma sala ki, Azərbaycan türkcəsində bizə ilk yazılı nümunələrimiz məhz XIII əsrdən, monqollar dövründən gəlib çıxmışdır. Səbəbi odur ki, bilavasitə həmin dövrdən türkcə yazılı nümunələr mədrəsəyə, məscidə, saray kitabxanalarına girir və qorunub zamanımıza çatır. Dövrümüzə gəlib çıxan ilk lüğətlər, qrammatika və tədris materialları da bu dövrə aiddir. Monqol dilini öyrənən elita, aristokratiya yetişir, ərəb, fars dilləri ilə yanaşı, monqolca da ədəbiyyat oxunur. Orta Asiya,

Türküstanla əlaqələr genişlənir və Azərbaycanda ərəb, fars mədəniyyətlərinin müqabilində türk ideologiyası böyük çəki qazanır (7, s.162).

Bu dövrdə də ərəb və fars dillərinin elm və ədəbiyyat dili, dövlət dili kimi Azərbaycanda hakim mövqə tutduğunu qeyd edən alim, artıq XIII əsrdən tarixi, ictimai-siyasi şəraitlə bağlı ölkədə ədəbi dilin üçləşməsi müşahidə olunduğunu qeyd edir. Bu dövrdən ərəb-fars dilləri ilə yanaşı, Azərbaycan dili də dövlət, sənət və elm dili kimi işlənmək hüququ qazanır. Alimin fikrincə, hələ Azərbaycanda ədəbi ünsiyyət vasitəsinin dördləşməsindən də danışmaq olar: bu zaman monqol istilasından sonra sarayda və orduda monqol dili də işlənməyə başlayır. Düzdür, monqolların ordusunda çoxlu türkdilli əsgərlər olduğundan monqol dili ilə yanaşı, orduda türk dili də işlənir və bu cəhət monqolcanın hegemon ünsiyyət imkanı qazanmasına mane olur. Ancaq bu prosesin başlıca nəticəsi odur ki, ərəb və fars dillərinin vahid fəaliyyət cəbhəsi yarılır. Monqol ordusunda türkləşmənin getdikcə güclənməsi azərbaycancanın ədəbi forma kimi tədricən fəallaşmasına, ordu vasitəsi ilə saraya və yüksək təbəqələr arasına nüfuz etməsinə təsir göstərir (7, s.164).

Milli ədəbi dilin köynə məsələsindən danışarkən Tofiq Hacıyev Avropa dilləri üçün müşahidə olunmuş köynə xüsusiyyətlərinin Şərqdə, o cümlədən Azərbaycan türkcəsinin təcrübəsində özünü doğrultmadığını qeyd edir. Yəni həmin dövrdə Azərbaycanın iki mədəniyyət mərkəzi vardı: Təbriz və Şamaxı. Həm Təbriz, həm də Şamaxı bazarının ölkənin iqtisadi əlaqəsi və inkişafı üçün eyni dərəcədə əhəmiyyət kəsb etdiyini qeyd edən alimin fikrincə, prinsipcə Təbriz və Şamaxı dialektləri arasından bir-birini rədd edən əlamətlər yox idi. Məsələn, milli deyilən dil normasının formalaşdığı XVI əsrdə və XX əsrin 20-ci illərində latın əlifbasına keçənə qədər bütün fəaliyyəti dövründə yazıda özünü göstərən və ədəbi dil normasında ümumiliyi ilə diqqəti çəkən ahəng təzahürü – dodaq-damaq ahənglərinin pozulması, indiki y yerində **g, j** müqabilində **c** işlənməsi və sair xüsusiyyətlər hər iki dialektə eyni idi. Başqa dillərin tarixində analoji hadisənin şahidi oluruq (7, s.306).

Alimin fikrincə, bütün arxaikləşən və arxaikləşməyən leksika və qrammatikası ilə M.Füzuli Azərbaycan milli ədəbi dilinin banisidir (7, s.313). Milli ədəbi dili yaradan Füzuli bu işi xalq dilinin əsasında görmüşdür. Ona görə də xalq dilini cilalayıb, onu “nahamarvarlıqdan, namərbutluqdan” təmizlərkən xalq danışığı dilinin bir sıra təzahürlərini eynən saxlamışdır. Həmin danışığı ünsürləri Füzuli dilinin sintaksisi ilə yanaşı və hətta daha çox, onun fonetikasını, morfologiyasını əhatə edir (7, s.343).

Nəticə. Akademik Tofiq Hacıyev Şərq mədəniyyətinə, tarixinə fərqli yanaşaraq bu ərəzilərini özünəməxsus tarixinin Qərb tarixi ilə eyniləşdirməyin əleyhinə çıxır və belə bir qənaətə gəlir ki, Avropa dillərində kapitalizmin bərqərar olmasından sonra baş verən proseslər, yəni milliləşmə prosesi Azərbaycan dili tarixində xalq dilinin içində getmişdir. Yəni bizdə xalq dilinin müəyyənlişməsi milli dilin formalaşması deməkdir və Azərbaycan dili tarixində həmin inkişaf daha artıq davam etmiş və əlimizdə olan ilk yazılı abidəmiz “Dədə Qorqud kiabı”ndan - VII əsrdən başlamış və M.Füzulidə başa çatmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Hacıyev T. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi dili. B., Maarif, 1977, 188 s.
2. Виноградов В. Проблемы литературных языков и закономерностей их образования и развития. М., 1967, 132 с.
3. Hacıyev T. Azərbaycan milli ədəbi dili məsələsinə bir baxış. BDU xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası. 2009, №3, s.21-26
4. Cəfərov N. Azərbaycan türkcəsinin milliləşməsi tarixi. B., Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası, 1995, 208 s.

5. Kazımov İ., İsmayıloğlu C. Ədəbi türkcəmizin tarixi problemi – Tofiq Hacıyev konsepsiyasında <http://www.cahid.info/archives/850>
6. Xudiyev N. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. Ankara, 1997, 491 s.
7. Hacıyev T. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. İki cildə, I hissə, B., Elm, 2012, 476 s.

V.Aqayeva

The concept of national language and definition of the national literary language in the works of Academician Tofiq Hacıyev

Summary

In general, the concept of national language in linguistics, including Azerbaijani linguistics, is considered to be controversial. The topic of the "national language" was also not covered by T.Hacıyev's research. The article examines the attitude of the national language to the views of academician Təvfiq Hacıyev. National literary language concepts such as national language and its continuation in linguistics are explained in terms of capitalism. They are interpreted as a post-emergence process. Tofiq Hacıyev is quite different about this issue. He states that the national literary language in the East has passed a different way of development than Europe. The scientist notes that the national literary language of Azerbaijan was formed not only in the XIX century but also long ago. It opposes the identification of the academic East culture and history with the Western history. According to the scientist, the processes taking place after the establishment of capitalism in the European languages, that is, the process of nationalization has gone in the history of the Azerbaijani language. That is, the definition of the national language means the formation of a national language. This development has continued in the history of the Azerbaijani language. Thus, our first written monument was from the Dede Gorgud fortress - from the 7th century and ends at M. Fuzuli. Just as the classical poets of this era, the Azerbaijani language has reached the peak stage of its development in the XVII century. Thus, Azerbaijani national literary language is formed. The article focuses on the research carried out by the scientist in this field and is involved in the research.

Keywords: *Azerbaijani linguistics, Tofiq Hacıyev, Mohammad Fuzuli, national language, literary language.*

B.Агаева

Понятие национального языка и определение национального литературного языка в творчестве академика Тофика Гаджиева

Резюме

В целом понятие национального языка в лингвистике, в том числе в азербайджанской лингвистике, считается спорным. Тема «национального языка» также не освещалась в исследованиях Т.Гаджиева. В статье исследуется отношение национального языка к взглядам академика Тевфика Гаджиева. Понятия национального литературного языка, такие как национальный язык и его продолжение в лингвистике, объясняются в терминах капитализма. Они интерпретируются как процесс после появления. Тофиг Гаджиев совершенно другой в этом вопросе. Он заявляет, что национальный литературный язык на Востоке прошел иной путь развития, чем Европа.

Ученый отмечает, что национальный литературный язык Азербайджана сформировался не только в XIX веке, но и давно. Он противостоит отождествлению академической культуры и истории Востока с историей Запада. По словам ученого, процессы, происходящие после установления капитализма на европейских языках, то есть процесс национализации, вошли в историю азербайджанского языка. То есть определение национального языка означает формирование национального языка. Это развитие продолжилось в истории азербайджанского языка. Таким образом, наш первый письменный памятник был из крепости Деде Горгуд - с 7-го века и заканчивается у М. Физули. Как и классические поэты этой эпохи, азербайджанский язык достиг пика своего развития в XVII веке. Таким образом, формируется азербайджанский национальный литературный язык. Статья посвящена исследованию, проведенному ученым в этой области, и участвует в исследовании.

Ключевые слова: *Азербайджанская лингвистика, Тофик Гаджиев, Мухаммед Физули, национальный язык, литературный язык.*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 12.05.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 11.06.2019

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Sitarə Əliyeva tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur